

Actes de la
**VIII Jornada
d'Onomàstica**

Vinaròs 2014

Actes de la
**VIII Jornada
d'Onomàstica**
Vinaròs 2014

COL·LECCIÓ ACTES, 14

© els autors

© ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA

Edita: Publicacions de l'ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA
Avinguda de la Constitució, 284. 46019 València
avl@gva.es - www.avl.gva.es

Disseny i maquetació: Espirelius
www.espirelius.com

ISBN: 978-84-482-5985-3
DL: V-314-2015

APROXIMACIÓ A LA TOPONÍMIA D'HERBERS

Rafael Serret Serret

Recordem primerament que la toponímia, com nombroses ciències humanes, s'inscriu dins la doble dimensió de l'espai (la funció toponímica) i del temps (la memòria toponímica). La toponímia té, doncs, una relació essencial amb la geografia (els noms de lloc en són el vocabulari propi) i amb la història (en la mesura que els noms esdevenen el testimoni, enllà del temps, d'una determinada relació home-lloc). El nom de lloc és un signe lingüístic i, com a tal, interessa a la semiologia; és l'expressió de la percepció d'un comportament que implica la psicologia, sobretot la psicologia social. Finalment, l'anàlisi morfològica o semàntica del nom, tant el seu origen com en la seva evolució posterior, són cosa de la lingüística i de la psicolingüística, mentre que l'anàlisi sintètica o sinòptica de grans contingents de noms queda per al camp de la sociolingüística i pot desembocar en estudis pròpiament sociològics.

Coromines, 1965

Aprofitem aquesta reflexió que Joan Coromines fa sobre la toponímia per delimitar el nostre camp d'estudi. Davant de totes les possibilitats que ens ofereix l'estudi de la toponímia, aquest treball simplement pretén retornar els nostres topònims herbessencs a la llengua que els va crear, no a la llengua oral ja que aquesta segueix viva, sinó a la llengua escrita, a la llengua en què s'hagueren hagut d'escriure en els

mapes i escrits oficials, però dissortadament, com tots sabem, fins i tot els funcionaris que els escrivien desconeixien com s'havien d'escriure, és a dir, solament sabien castellà. Com que ja teníem arreplegats molts topònims per encàrrec de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat valenciana per fer l'*Atlas lingüístic valencià*, ho hem aprofitat per recollir-los en aquestes pàgines i fer-ne alguns comentaris que hem considerat oportuns. No cal dir que el més important resta per fer: els buidatges exhaustius dels documents històrics per fer un treball de recerca documental tot contrastant els topònims d'abans amb els actuals i fer-ne els aprofitaments lingüístics i sociolingüístics pertinents.

Per altra banda, més que una relació completa de topònims, s'han arreplegat aquells de caràcter més general i s'han obviat algunes finques i possessions de caràcter més particular i fruit de diverses particions hereditàries. Pel que fa als topònims d'orografia, hidrografia general i partides, hem comptat amb el testimoni de Vicent Serret, Germán Estupiñá —avui ja difunts— i Antonio Serret per a la part occidental del terme. De la part oriental, ens ha informat Ramon Segura, també difunt. Quant a l'assessorament i aportació d'informació històrica i pròpia, hem comptat amb la important ajuda de Lluís Meseguer, professor universitari i acadèmic. Hem d'agrair també la col·laboració de l'Ajuntament d'Herbers, per part de Germán Estupiñá, que ens ha facilitat documentació

municipal. També hem de remarcar la col·laboració de Juan Vilalta, aficionat des de fa temps a fer mapes del terme, i de Josep Maria Gargallo, que manté una excel·lent pàgina web sobre el poble d'Herbers, on, entre altres coses, hi ha la relació dels carrers del poble i el nom de les cases. No oblidem tampoc el testimoni de Rafaela Fígols i Teresa Pallarés pel que fa a la denominació de cases del poble. Finalment, hem comptat amb la important ajuda de Juan Elías Ramos pel que fa al buidatge documental i el treball de camp.

Per últim, s'ha d'insistir una vegada més que estem davant una aproximació de la toponímia d'Herbers, un primer treball de recollida d'informació sobre topònims d'Herbers, necessari per conservar la nostra memòria històrica com a poble i necessàriament incomplet i pendent d'estudis posteriors. Qualsevol errada o mancança que pugui aparèixer en aquesta relació de topònims és solament responsabilitat de l'autor.

DADES GENERALS¹

HERBERS

Herbers és un poble de la comarca dels Ports i de la província de Castelló. El terme és xicotet, al voltant d'uns 27,10 km,² i té com a límits els termes de Morella al sud i sud-oest; el de Torre d'Arques, a l'oest, el de Mont-roig, al nord-oest; el de Pena-roja, al nord i est, i el de Castell de Cabres, al sud i sud-est. El poble se situa al centre de la vall, que s'obre pas des dels ullals de Pitarc fins al molí del Baró, està d'esquena als Savinassos i orientat clarament cap al sud-est per aprofitar ben bé la llum i la calor del sol.

Dins de la comarca dels Ports, Herbers presenta unes dades geogràfiques molt característiques: per una banda, i en l'àmbit general, es pot considerar una cruïlla entre les terres més baixes de l'Aragó abocades a l'Ebre, les terres del sud de Catalunya marcades pels ports de Tortosa i l'extrem nord del País Valencià amb la comarca dels Ports; i per una altra banda, encara que el poble s'alça a uns 786 metres per damunt del

nivell del mar, per la seua situació al mig de la vall del riu Escalona, està envoltat per diversos pics i serralades que el protegeixen del fort cerç que bufa de vegades i dels perillous temporals de Llevant que tant afecten altres terres. Així, de sud a nord, i per les vores del riu Escalona, s'aixequen: la costa del Ginebre, que tanca pel sud-oest amb el pic d'Adell de 1.253 metres (terme de Morella); pel sud, les costes de la Rabassa amb altituds properes als 1.100 metres (terme de Morella); segueix pel sud-oest amb la solana d'Arnau (1.181 m) i les Tallades; pel sud-est amb el tossal de Sabater (1.020 m) i la mola d'Andreu (1.243 m); per l'oest, ja en terme de Mont-roig, la Cogulla (1.153 m.), i per l'est amb el Tossal (1.101 m); tanca pel nord-oest-nord amb la serralada dels Savinassos (la Tossa, 1.205 m), i pel nord-est, amb la roca Mola (1.052 m).

Aquests aspectes orogràfics donen a la vall de l'Escalona una forma d'embut on les barrancades salven altures molt grans, en portar les seues aigües al riu Escalona, que de sud a nord va obrint-se pas fins que desemboca al riu Tostavins, camí de l'Ebre. L'Escalona es forma a partir dels barrancs que procedeixen d'Herbeset i Castell de Cabres (la Rambleta), després va arreplegant les aigües del barranc de les Coves, del barranc d'en Ferreró, del barranc d'en Fonts i el barranc de la Mare de Déu, com a més importants. Però la veritat és que tots aquests barrancs no solen portar aigua més que a la primavera i a finals d'estiu, quan apleguen les pluges.

El terreny és cretàcic (calcari) i molt muntanyós, cosa que dificulta enormement el treball agrícola. Solament els conreus més propers a les planes més baixes del riu Escalona, com els plans del Mas de Pasqual i les planes del voltant del poble, es dediquen encara plenament al cultiu, sobretot de cereals; els bancals que envoltaven les muntanyes i les anaven enfilant en corbes de nivell quasi perfectes s'han abandonat per la dificultat que comportava el seu treball; ara, poc a poc, la natura s'està menjant l'antic dur esforç dels vells colonitzadors del poble, i, un seguit de portells, de regalls, de camins, que es van perdent, donen a la muntanya el que, ben mirat, sempre ha estat seu.

Per manca de dades anteriors a la conquesta, se suposa que l'origen d'Herbers és musulmà. La població fou conquerida pel senyor Balasc d'Alagó l'any 1232, el qual va expedir carta pobla i donà a poblar aquest lloc al cavaller ara-

1. Es pot consultar informació sobre Herbers en diverses publicacions: DDAA (2001): *Memòries d'Herbés*, Tarragona, Gràfiques Llovet; DDAA (1992): «Herbers», monogràfic, *AUI Revista Comarcal dels Ports*, 22; DDAA (1995): *La comarca dels Ports*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, i S. Gamundí Carceller (1994): *La comarca dels Ports*, Picanya, Gràfiques Vimar.

gonés Juan Garcés, que va ser el primer propietari del senyoriu d'Herbers. Més tard, al 1249, el senyoriu va passar a mans del rei i, per tant, Herbers depengué del justícia major de Morella, com la resta dels pobles de la comarca dels Ports, però els barons d'Herbers van conservar el seu domini feudal fins a l'any 1823.

Investigar la toponímia d'Herbers suposa necessàriament començar per la seua pròpia denominació. Són diverses les maneres en què s'ha escrit, al llarg del temps, el nom de la nostra localitat. Actualment, el document més antic que coneixem és la carta pobla de Camarón de 1194: «Intus et de lachava et de balivana et de balivon et de bel et de **arber** intus» (*apud* Eixarch, 2003: 403).

García Edo, en la recent revisió que ha fet de la carta de poblament del castell i vila de Morella de 1233, dóna la següent transcripció (García Edo, 2002: 93):

Et sicut dividit cum illo billar de Nicolau intus, et illo Val de los Pardos, et illo cabeço de l'Anador, et illos picços de la Perelola. Et sicut dividit cum **Herber Jusano**, et illas moles Escoboses intus. Et exit ad illa penna del Llanon, et exit a castell de Fridas.

També en 1233, en el document pel qual Balasc d'Alagó fa donació dels llocs de Castell de Cabres i d'Herbers a Arnal de Ribas, trobem les següents denominacions:

Instrumentum cuiusdam donacionis facte per dompnum Blaschum de Alagone, de locis Castri Caprarum et de **Herbes lusano**, dompno Arnaldo de Ribas. Era 1271. Domini 1233.

Notum sit cunctis hominibus presentibus atque futuris, quod ego dompnus Blaschus de Alagon, per me et meos atque per omnes, bono corde bonaque voluntate, sine ullo retento, dono et concedo vobis dompno Arnaldo de Ribas et omni vestre poienei nunc et in perpetuum, scilicet Castellum de Cabres cum suis terminis. Et dono vobis similiter **Herber lusano** cum suis terminis.²

2. V. García Edo (1989): «Nuevas aportaciones documentales sobre don Blasco de Alagón», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, tom LXVI, p. 295.

Anteriorment, l'any 1232, en paraules de García Edo, el primer acte de domini de Balasc d'Alagó sobre el territori conquerit va ser la delimitació del terme general del castell de Morella. Per a això es va dirigir als habitants musulmans de la població, que van estar inicialment respectats en les seues cases i aquests «eligerunt quatuor seniores qui sciebant bene omnes supradictos terminos» amb la finalitat que portaren a terme la tasca. Els seus noms eren Mahomat Aman, Muça Avenmaçot, Anem Baço i Cariaçala, que van complir l'encàrrec en el mes de febrer de 1232 (García Edo, 2002: 83-84). L'escrit de la delimitació és el següent:

Valle de los Pardos, et per vallem vallem vadit ad illam costam del Andador, et ibi dividit terminum cum Montroy, et transit per illas picueças et descendit per illos/çerros et transit per congostum de illis pinnis, **Herber lusano** intus stando, transit per illas pinnas, et vadit ferire ad fundum de la Scaralola, dicta Scaralola intus stando, et traversat omnes valles, et vadit ferire ad molinare, et vadit ferire pinnam Flor, et reddit/ per serram sursum, et vadit ferire al illas talayas de Maria, et transit per illam serram de los Comos, et includit intus Fridas, et vadit ferire ad Milgrane-ra, et vadit ferire ad illos angostos de Venifaçan.³

Per altra banda, trobem la denominació *Erbes Jusans* en el resum que fa Joan Puig dels límits de les terres controlades pel castell de Morella:

Valls dels Pardos, Costa de l'Andador dividint el terme amb Montroig, tocant avant enclou *Erbes Jusans* i pels pinars, al fondo d'*Escarola* i travessant les Valls, toca el Molinar i Peña flor i per la serra de les Talaies de Maria, Serra de los Comos endavant Fredes i fa cap a Malgrane-ra i d'ací als estrets de Banifaça.⁴

Segura y Barreda, que dóna per bones les dues formes *Herbés* o *Ervés*, fa un aclariment interessant (Segura y Barreda, 1981: I, 128):

3. V. García Edo (1989): «Nuevas aportaciones documentales sobre don Blasco de Alagón», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, tom LXVI, p. 294.

4. Aquesta citació de Joan Puig està inclosa en el llibre *Herbés* (Grau i Monserrat, 1986: 44).

Nuestros lectores habrán observado, que escribimos el nombre de Ballibona con *B*, y no con *V* como ahora se escribe; porque así lo encontramos en todos los documentos hasta poco tiempo há. No quisiéremos que nuestro siglo reformista tocara una sola letra en el nombre de los pueblos, origen de tantas dudas para el porvenir. También *Hervés* se escribía sin la aspiral *H*.

Per tant, tenim diverses maneres d'escriure aquest topònim: *Arber*, *Herber Jusano*, *Herber lusano*, *Herbes lusano*, *Erber Jusano*, *Erbes Jusans*,⁵ *Ervés*, *Hervés* i *Herbés*. Vegem ara què diuen els especialistes. Per una banda, el *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll (Alcover, 1983: VI, 513) ens diu que aquest nom deriva de la forma llatina *HERBARIOS*, i, per tant, la seua denominació ha de ser *herbers*, que significa *herbatges*, *herbassars*. Per una altra banda, el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Coromines (Coromines, 1984: IV, 779) diu textualment: «*Herbés*, el nom del qual corromp estranyament *AlcM* (*herbens* [sic]) no és derivat d'*herba*, i menys pot correspondre a -ARIOS puix que mai no ha tingut -r(s). Correspon a una base preromana *ERBESSOS*, per cert ben documentada a Sicília en l'Antiguitat (Schmoll, *Die Vorindg. Spr. Siziliens*). No conec altra pronúncia que *herbesenc*⁶ (amb [z]) i, certament, no n'hi ha d'altra en el nom diminutiu [erbezet], poblet veí d'Herbés, dalt de la carena, pel qual he passat diverses vegades».

Més condescendent, Coromines en l'*Onomasticon Cataloniae* (Coromines, 1995: IV, 418), després d'haver trobat escrit «*Erber jusano*» en un document de 1234, intenta justificar la presència d'aquesta r:

El meu judici sobre l'evolució del nom és aquest: *ERBESSOS* > *Erbés* sonava com un plural; s'escaigué que el nom s'aplicà a dos pobles conjunts, l'*Erbés de Dalt* i l'*Erbés jussà* o de Baix; era natural llavors que el vulgar de la gent ho interpretés ocasionalment com un nom plural, i

així n'extragué el doble *Erbé* / *Erber* de les afrontacions de 1234 i 1249. Ja aleshores la gent vulgar començava a reduir -rs a -s: *ferrés* per *ferrers*, pl. de *ferrer* etc.; per això: *Erber*, analògicament amb -r. Però la forma etimològica i més tradicional, *Erbés*, singular, amb -s, restà en l'ús de la gent de lleis, com els autors dels Establiments de 1336 i és la que predomina en definitiva.

La reflexió més documentada sobre aquest topònim ha estat feta per Grau i Monserrat. Creiem interessant reproduir-la textualment (Grau i Monserrat, 1986: 24-25):

Considero que no vale la pena discutir sobre cuál es el origen, la etimología, del nombre del lugar de *Herbés*. Está bien claro que procede del latín *herba*, -ae, 'hierba', y que el medieval *Erbariorum*, será empleado para designar un lugar con abundante vegetación: *herba* también significa 'planta', en general. El apelativo *inferiorum* -*Erbariorum inferiorum*- o *iussans*, es decir 'el de la parte baja', sirvió para diferenciarlo del *sobirans*, 'el de lo alto', que corresponde al actual *Herbeset*, entidad jurídica bien diferente, siempre, de la de *Herbés*: jamás dependieron del mismo castillo, al menos así lo atestigua la documentación consultada.

Hay que recordar que en la carta de población de Castell de Cabres, de 1237, se cita un *Herbes* mediano,⁷ que quizá se refiera a *Herbeset* o a alguna masía importante situada en la ladera del monte, por encima de *Herbés*, aunque no queda nada claro ni en este documento ni en algunos pocos posteriores donde también aparece tal denominación.

En la documentación latina se encuentra, la mayoría de las veces, *Erbariorum inferiorum* y en la valenciana *Erbes jussans*, con todas las variantes posibles: *Erbes*, *Derbes*, *iussans*, *iusans*, *jussans* o *jusans*. En 1233 aparece, como única vez, *Erber jusans* al tratar de la delimitación del término del Castillo de Morella por cuatro moros, excelentes conocedores de la tierra; en 1280 encontra-

5. En la «Taula dels assagadors y abeuradors y amplius», que inclou els segles XVI, XVII, XVIII i XIX, *Erbes Jusans* i *Erbes Subirans* és l'expressió que més vegades hi apareix. A partir del segle XVIII, hi apareix *Herbes* amb *h* i, ja en 1785, també la denominació *Herbeset*.

6. També es coneixen les denominacions *herbesino*, *herbesí*, i, per cert, *sarrons*, gentilici popular amb què són designats els seus habitants. És l'equivalent del castellà *zurrón*, una mena de bossa de pell o lona.

7. Potser aquesta denominació es refereix al que avui coneixem com els *Masos*, un enclavament que està situat entre l'*Herbers Jussans* i l'*Herbers Sobirans*, és a dir, *Herbers* i *Herbeset*.

mos *Erbejusan* y en la documentación aragonesa de la segunda mitad del siglo XIII se cita a «don Pero Garçes de Janues senynor de *Los Erberos*». A mediados del siglo XV empieza a utilizarse solamente *Herbés*, sin necesidad de apelativo, aunque todavía, durante tres siglos, fluctuará entre *Erbes*, *Herbes Josans* y *Herbes Jusans*.

Será a partir de 1858 cuando definitivamente puede hablarse ya tan sólo de *Herbés*. Así es citado en la utilísima relación de *Camins reals y de bestiar*, que se copia en el apéndice y que lleva citas de épocas anteriores.

Si etimológicamente habría que escribir *Herbers* y pronunciar *Herbés*, como hacemos en Els Ports, hay que reconocer que la *r*, como antes he señalado, la he encontrado tan sólo dos veces, siempre en el siglo XIII y, aunque tal grafía sería la correcta, no me atrevo a enmendar la plana a tantos siglos de documentación, de historia y de pronunciación popular y prefiero aliarme con la gente del pueblo, de la comarca, aunque temo que se enfaden los puristas, a pesar de que no dejo de admitir que, posiblemente, sea su postura la más correcta y, por tanto la mía equivocada; quizá sea un empecinamiento pero seguiré con el uso de la forma *Herbés* que, esto sí lo tengo bien claro, no es consecuencia de ningún proceso de castellanización y sí de vulgarización según se desprende de la documentación consultada, bastante voluminosa por cierto, en los archivos locales y en el de la Corona de Aragón de Barcelona.

Com diu Joan Coromines en l'article de l'*Onomasticon Cataloniae* anteriorment citat, seria un prodigi i una estupenda casualitat la identitat d'*Herbés* i *Erbessos*, però ens temem que a la millor ha pogut equivocar-se. De fet, sí que s'equivoca quan diu (literalment):

En la revista local de Morella *Vallivana* [gener 1964, p. 8], llegeixo que un «Domingo de Cubells et dominus *erbariorum*» vengué el 4-VII-1382, una terra o una altra cosa a la ciutat de Móra. Però això deu significar 'el senyor d'uns herbers o herbaris o un herbolari'. Cert que també es podria entendre senyor dels *Herbés* (*Herbés* + *Herbeset*) amb una falsa llatinització *Herba(r)ios*; però el

fet és que aquí es tracta de Móra d'Ebre, que és ben lluny d'*Herbés* (uns 70 k) i de Cubells, que encara ho és més, obliga a descartar-ho.

Podem contrastar aquestes afirmacions de Coromines amb la següent cita textual (Grau i Montserrat, 1986: 88):

A partir de 1382 ya tenemos a los Cubells en íntima relación con Herbés. El 19 de enero, Pere Cubells, hijo de un tal Cubells, difunto —no dice el documento el nombre propio del padre aunque, por los indicios, sería probablemente hermano de Domingo y por tanto hijo de Martí— era alcaide del castillo de Herbés, del castillo y del lugar de *Erbariorum inferiorum*, y daba seguridad al herrero Guiamó Ametla, a Guerau del Aztor y a Guillem Ti/ /dra, de la fianza que por él habían dado en la compra de la casa que Guillem Ferrer, de la masía de Na Guami-ra, le había vendido por 25 libras. Fueron testigos Jaume Mercer, notario de Morena y Guiamó Collel, también de la villa (72).

Por primera vez, el 23 de enero de 1382, nuestro personaje se titula *Dominicus de Cubells miles et dominus loci Erbariorum inferiorum*.

Més encara (Grau i Monserrat, 1986: 92):

Parece, como antes se ha apuntado, que Esteve⁸ tenía necesidad de más dinero para su vida en Valencia, y que su madre temiendo perder la masía del Pla del Moll prefirió darle su equivalente en metálico. Por si no fuera bastante, aquel mismo día, los señores de Herbés, le vendieron 216 sueldos y 8 dineros, de censo, sobre el lugar de Mora, a cobrar por Santa María de Agosto —notario Guillem Montaner, de Mora, 17 de agosto de 1380— y que dichos señores habían adquirido por 2.600 sueldos, cantidad que recuperaron inmediatamente, posiblemente de la venta anterior (88) como parece ser que lo reconoció, el padre, en el mismo acto.

8. Esteve de Cubells, fill de Domingo de Cubells, residia a València, en la cort del comte de Prades, on havia de portar una vida d'acord amb la seua categoria, i per tant necessitava continuament diners.

Concloem. Domingo de Cubells no solament és el senyor d'uns *herbers* o *herbaris*, o un herbolari de no se sap on, sinó que és «Dominicus de Cubells miles et dominus loci Erbariorum inferiorum», és a dir, el propi senyor d'Herbers, perfectament documentat en els documents històrics pertinents.

Herbés o *Herbers*? aquesta és la qüestió. Probablement tot es redueix a un problema ortogràfic provocat per la pronúncia, ja que tant si l'escrivim d'una manera o de l'altra la pronunciació local és la mateixa. Restarem a l'espera de trobar nous documents i noves investigacions que arreglen aquest topònim. De moment *Herbés* té la força de la tradició, i des del 1954, en què se segregà de Morella, se'l coneix oficialment amb aquest nom. *Herbers* implica la recuperació d'una *r* que, com hem vist, sí que està documentada; encara que escassament. És la versió que es manifesta en l'etapa de la transició democràtica i, de fet, és com apareix escrita en la *Gran enciclopèdia catalana* i també en les revistes i publicacions en valencià de la comarca dels Ports, ja des dels anys 70. A més, té al seu favor la versió llatina *erbariorum inferiorum* i castellana *Los erberos*, ambdues amb *r*. També l'Acadèmia Valenciana de la Llengua recull el nom *Herbers* en el seu llistat de gentilicis valencians,

Per últim, voldríem fer una suggerència. Coromines en el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* fa referència a la paraula *Herber* (Coromines, 1984: IV, 777) tot dient, entre altres coses, que «A la Vall de Broto *yerber* és la "borda", i també *herbera* és "cabanya" a Collsacabra (Rupit, *BDCL*, XII, 227)». ⁹ Aquestes dades ens fan pensar en la possibilitat de l'existència de petits nuclis de població disseminada anomenats *herbers* que, a partir de la repoblació medieval, es convertirien en poble. També volem citar l'aportació de Solé pel que fa als noms col·lectius catalans (Solé, 2002: 76):

El sufix *-er (-era)*: Moll (1952, 184; 1968, 223) esmenta clarament el sufix *-er -era* —de fet els presenta com a sufixos diferents— per formar noms col·lectius

(*herber, fumer, fumera, ventiguera*). I Ruai (1986, 29) els esmenta al costat de la resta de sufixos que adjuntats a «noms de vegetals, signifiquen generalment 'lloc o camp plantat de', 'conjunt o bosc de' i idees afins. Ex.: *jonquera*». A la resta de gramàtiques aquest sufix remet a noms de lloc i d'objecte, noms de vegetals, noms d'oficis, etc.

POBLAMENT¹⁰

CARRERS

Carrer Cap de Vila
Carrer de la Plaça (o del Mossén Manuel Grau)
Carrer del Forn
Carrer del Mig
Carrer del Pla¹¹
Carrer del Sol
Carrer de l'Arraval¹²
Carrer Extramurs

PLACES

Placeta de Missa¹³
Plaça del Carrer del Pla
Placeta dels Judios¹⁴
la Plaça¹⁵

10. En aquest apartat hem consultat la pàgina web d'Herbers i Barcelona del professor Josep Maria Gargal (2002): <http://perso.wanadoo.es/e/sacariesherbers/carrers/casesdherbers.htm> / [Consulta 22-12-2013]

11. Topònim que ja apareix en un afegit de 1630 que es va fer en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 243 i 247): «que qui portara a vendre algunes quoses al dit loch que aquells puga vendre dins lo **carer Pla** del dit loch de Herbes Jusans dins los dos portalls, lo qual carer es lo del sol on sta la ferreria»

12. La manera local de pronunciar aquest carrer és [l'arrabal] amb el so bilabial fricatiu sonor. Prové de l'àrab *rabaḍ* (amb l'article, *ar-rabaḍ*), 'barri'.

13. També anomenada plaça de Missa.

14. Castellanisme de la paraula *jueus* la pronúncia local de la qual és [judios] amb el so inicial no castellanat, és a dir, palatal fricatiu sonor com *jugar, jupa*, etc.

15. Justament a l'encreuament del carrer del Forn amb el carrer Mossén Manuel Grau (antic carrer de la Plaça) estava la plaça del poble, avui desapareguda.

9. D'acord amb el *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans*, *borda* significa 'cabana, barraca', especialment per a tenir la palla, el fem, les eines de conreu. També té l'accepció de 'casa rústica aïllada, que depén d'una masia'.

CASES¹⁶**Carrer del Pla**

Casa el Polit (*actualment se la coneix com a cotxera de l'Arrapat*)

Casa Francisquito¹⁷ (*actualment se la coneix com a casa Roque*)

Casa Jaumet

Casa Joan Batiste¹⁸

Casa Carlos

Casa el Surdo¹⁹ (*actualment se la coneix com a casa Regatxol*)²⁰

Casa German²¹ (*abans corral de Godes*)

Casa Masoveres

Casa Teodoro (*després dividida en dues: casa Tomaset i casa la Granassa; actualment se la coneix com a casa Godes*)

Casa Pedro

Casa el Sastre (*actualment se la coneix com a casa la Vitorina*)

Casa Guarch

Casa Llisterri²²

Casa Bertolet

Casa Pixa (*a la guerra civil estava el polvorí i pertanyia a casa Grau*)

Casa de l'Estanc (*actualment se la coneix com a casa la Maneleta*)

Casa Petxí²³

Casa el Morero (*després se la coneixeria amb el nom de fusteria de Senent*)

Casa Leonardo

Casa l'Espardenyer

Casa Andreu

Casa l'Arrapat²⁴

Casa Mas de Pere

Casa Borràs

Casa el Sordet

Casa el Rellonger²⁵

Casa Roque (*actualment se la coneix com a casa el Ferrer*)

Casa Grau (*abans casa de la Marquesa de la Roca*)

Carrer del Forn

Casa l'Albarder (*abans casa Patrício*)²⁶

Casa Perinxo²⁷

Casa el Polit

Casa el Roig (*ara també coneguda com a casa el Castell*)

Casa Pere Pau

Casa Pere el Saboner

Casa el Groguero

Casa el Carboner

Casa el Boix

Casa Llobet (*antigament casa Rodeta*)

Casa Llopis (*coneguda abans també com a casa Bertolo de Llopis*)

Casa Selma

Casa Soldevila

Casa Garrilla (*ara coneguda com a casa Senent*)

Casa Fígols (*ara coneguda com a casa la Pilareta*).

Casa Guargueta

Casa Arrufat

16. En l'ús habitual i col·loquial, a l'hora de pronunciar el nom de les cases, es fan les reduccions i les contraccions *ca, cal: cal Polit, ca Francisquito*.

17. La pronúncia de la grafia *c* és amb el so alveolar fricatiu sord, l'esse sorda.

18. Derivat del nom *Baptista*.

19. Castellanisme, *esquerrà*.

20. Variant mossàrab de l'aragonés *regacho* «regata, surco» (Coromines 1984: vii, 165).

21. La *g* inicial de *German* es pronuncia amb el so velar, tal com es fa en castellà.

22. Llinatge que deixa entreveure un origen preromànic.

23. Existeix certa vacil·lació entre la pronúncia [petxí] i [pitxí].

24. Fa referència a la característica física o moral del portador d'aquest malnom.

25. Pronúncia dialectal de la paraula *rellotger*.

26. La pronúncia de la grafia *c* és amb el so alveolar fricatiu sord, l'esse sorda.

27. Segons Joan Coromines (1984: iv, 861) basta una *x* darrere *n* per a identificar un nom com a estrangerisme en català: siga castellà, francès, italià o mossàrab, amb l'excepció única de *panxa, manxa*, -NTICA. I encara que puga ser atractiva la idea que *Perinxo* poguera venir d'una importació (literatura inclosa) ja que *Perinxo* [pirincho] és un ocell que viu a Amèrica del Sud, «A parteira referia -se aos seus cabelos que eram semelhantes a penas do perincho (pássaro)», ens inclinem més a pensar que deu ser un derivat d'algun nom que no prové del català, però originat en el mateix poble. Recollit per Joan Coromines (1984) en la mateixa població d'Herbers, trobem el mot *cardinxa* (ii, 570), que provindria d'un possible mot «mossàrab valencià *cardon el*» (ii, 570).

Casa Màxim
 Casa Carión
 Casa el Saboner
 Casa l'Arna, ara coneguda com a casa Valleta.
 Casa el Carnisser (*ara coneguda com a casa Pepet*)
 Casa el Negre (*també coneguda per casa la tia Tresina*)²⁸
 Corral del Castell
 Casa la Vila
 Casa el Retor²⁹
 Hostal (*abans era el forn del poble*)
 Meson (*abans era la Llotja i la font pública i damunt estava l'escola de xiquets*)

Carrer del Capdevila

Casa Polla
 Casa Eloi
 Casa l'Índio (*ara coneguda com a casa l'Obrer*)
 Casa Colau (*ara coneguda com a casa el Pastor*)
 Casa el Lleuger³⁰ (*ara coneguda com a casa Amadeo*).
 Casa Mariano
 Casa Baltasar
 Casa Constantino (*també se la coneixia com a casa el Gord*)
 Casa l'Esperança
 Casa Llopis (*ara casa Joseret*³¹ de Valleta)
 Casa el Forner
 Casa Romaldo
 Casa el Llop
 Casa el Corb
 Casa Rallo
 Casa Patrício (*ara coneguda com a casa el Correu i abans com a casa de l'Albarder*)
 Casa el Curto
 Casa Roqueta
 Casa Marquet

Casa Eduardo (*antigament casa el Tinc i també casa Grau*)
 Corral de Casa el Forner³²
 Corral de Casa l'Albarder (*ara conegut com a corral de Juanet*)³³

Placeta dels Judios

Casa Llopis (*ara casa Joseret de Valleta*)
 Casa del Mas de la Vall (*ara cotxera del Rosset*)
 Casa Moles
 Casa l'Esperança

L'Arraval

Bodega de l'Arrapat
 Casa Pepet
 Casa Tàssio
 Casa Camilo
 Casa el Sorit (*també coneguda com a casa Marieta de la Font*)
 Casa Sacaries
 Casa el Rosset
 Casa Pitarch
 Casa el Pájaro³⁴
 Casa Peret
 Casa Pepo

Carrer del Mig

Casa Serafi (*abans coneguda com a casa el Pelegrí i casa Civadeta*)
 Casa Arnau
 Casa el Campassero³⁵
 Casa el Negret (*ara coneguda com a casa el Moliner*)
 Casa Escaleta
 Casa Blai
 Casa el Criat

28. Forma vulgar del diminutiu Teresina.

29. Vulgarisme de la paraula *rector* (capellà).

30. La pronúncia local és [ʎudʒé].

31. La *j* inicial de la paraula *Joseret* es pronuncia velar, com es fa en castellà.

32. Actualment reconvertit en granja i vivenda.

33. Antiga pallissa. La *j* inicial de la paraula *Juanet* es pronuncia velar, com es fa en castellà.

34. La *j* de *Pájaro* es pronuncia velar, tal com ho fa en castellà.

35. *Campàs*, *campassa*, és un augmentatiu de camp. *Campassero* farà referència a qui treballa, és propietari, o s'encarrega d'aquests camps.

Casa el Curto
 Casa Doniset
 Casa Ramonàs
 Casa Manero
 Casa el Civil
 Casa el Negre
 Casa Tomaca
 Corral del Mariotxo (*ara de casa Bernat*)
 Hostal (*abans l'escola de les xiques: la costura*)

Carrer del Sol

Casa Blai
 Casa Vicent (*després coneguda amb el nom de la Taverna*)
 Casa Bernat
 Casa Grabiell³⁶ (*també coneguda com a casa Peret de la Pilara*)
 Casa Mateu
 Casa Catxel³⁷
 Casa el Mosset
 Casa Arnau
 Casa Pasqual
 Casa Segundo
 Casa Serafi (*també Pelegrí i Civadeta*)
 Casa Colavet
 Casa l'Arciseta³⁸
 Casa el Saboner
 Casa dels Mestres
 Casa la Genoveva (*antigament casa Roda i també coneguda com a casa el Seco*)
 Casa Roda
 Casa el Teuler
 Museu Etnològic

36. Vulgarisme de Gabriel.

37. Nom d'etimologia discutida. És molt interessant les diferents accepcions que fan Germà Colón i Joan Veny. Per a Germà Colón (Colón, 2011: 239) aquest mot prové de *catxerulo* i per a Joan Veny seria un mossarabisme provenint de *CONCHYLUM* (Veny, 1989: 463-475). Sembla que a Herbers, poble de secà, siga més adient la interpretació de Colón ja que *catxerulo* té diverses accepcions, entre elles la de *mocador del cap*, més apropiada per a un malnom que el *catxel* en la seua significació de *berberecho*.

38. Diminutiu d'*Arcisa*, variant de *Narcisa*.

Carrer de la Plaça

Bodega de Casa Pedro
 Casa Cotximo
 Casa Paulí (*ara coneguda com a casa Emiliat*)
 Casa Marquija³⁹
 Casa l'Aguasil⁴⁰
 Casa la Mestra
 Casa Xoles⁴¹ (*ara coneguda com a casa Felip*)
 Casa el Groguero
 Casa de la Guarga
 Casa Maria Antònia (*abans dues cases conegudes com a casa la Calcinera i casa Sans*).
 Casa l'Antic
 Casa la Pasquala (*abans se la coneixia com a casa Ràmia*)
 Casa Grau (*abans casa de la Marquesa de la Roca*)
 Casa dels Llobets

Carrer Extramurs

Casa Bertolo
 Casa el Negre (*abans era i pallissa*)
 el tint d'Andreu
 l'Hospital
*Eres casetes*⁴²
 Casa Ramonet d'Escaleta
 Casa Ramon de Pixa

39. Podria ser que vinguera del topònim *Marquixanes* replegat per l'*AlcM* (Alcover, 1983: vii, 258). La presència del sufix *-ijo/a* també pot ser deguda a la influència de l'aragonés. Per altra banda, aquest nom apareix com a cognom castellà i cap la possibilitat que vinga directament de *marquija* «Trozo de sarmiento o cualquier palo que, después de plantar los injertos, colocan en el lugar donde se han plantado, como marca, para evitar que sean pisados», una veu castellana i en desús registrada en el *Diccionario de euskera residual y castellano en desuso de Valdizarbe y Valdemañeru, Navarra* de Fernando Pérez de Laborda, que es troba en la seua pàgina web: <http://www.euskeraenvaldizarbe.blogspot.com.es/2012/03/diccionario-del-euskera-residual-de.html> [Consulta 13-03-2014].

40. En la pronúncia local [agwazi], amb esse sonora. Castellanisme.

41. Nom que apareix documentat en nombrosos treballs de toponímia i en la cartografia de la Generalitat de Catalunya: *pinar del Xoles, can Xoles, cal Xoles, caseta del Xoles, font del Xoles*... Podria provenir d'un nom preromànic relacionat amb la paraula basca *txola* que significa *caseta de pastor*, o bé ser una despalatalització d'una paraula provenint del verb *xollar*.

42. Zona situada als extramurs, on hi ha corral i pallisses: *eres casetes, eres llargues, costa roja*. Actualment s'estan reconvertint en vivendes de residència temporal.

Fusteria Vives
Eres llargues
Casa Felip
Cotxera de Sacaries
Escola Municipal
Frontó i piscina
Costa Roja
Casa de la Costa Roja (*antic* corral de Bernat)
Casa Pepet (*antic* corral de Pepet)
Casa Mateu (*antic* corral de Mateu)
Carretera a Pena-roja
Pisos de Casa el Negre

MASOS⁴³

Mas d'Andreu⁴⁴
Mas d'Arnau⁴⁵
Mas de Borràs⁴⁶
Mas de la Bruna⁴⁷
Mas de la Roqueta⁴⁸
Mas de la Vall
Mas de Pasqual
Mas de Paulí
Mas de Petxí⁴⁹

43. A Herbers, es distingeix clarament entre *mas*, *maset*, i *caseta*. El mas és l'edificació aïllada en què es viu i es treballa. El maset és una edificació amb una planta baixa que serveix de corral i una planta alta que serveix per a tot: menjar, fer la migdiada, guardar eines, farratges, etc. La caseta sol ser sols d'una planta i serveix com a aixopluc i per a guardar les eines. Tal com diu Ernest Querol, el nom *masia* no s'usa en aquestes contrades (Querol, 1989).

44. Documentat ja en la «Taula dels assagadors y abeuradors y amplius» en 1858. D'ara endavant, en les citacions, solament apareixerà *Taula* i l'any.

45. Taula 1858. Referint-se al mas d'Arnau, l'anomena també *mas de la Lloba* i anteriorment, en 1540, *mas dels Antolins*.

46. És un cognom que prové d'un nom personal antic.

47. Ve de la paraula *bru-bruna*, que actualment la reduïm a *moreno-morena*.

48. Taula 1858.

49. Topònim d'origen mossàrab (Coromines, 1984, III: 304). Existeix el mossarabisme castellà *alpechin* i la paraula catalana *empotzim* pot sortir d'*al-petxim* ('solatge'). D'alguna manera el mot *petxí* ha d'estar relacionat amb *petxina*. Hem trobat un cançoner popular de Núria Ortonada Pedrola (2003): *Tornades del cançoner*: <http://usuariis.tinet.cat.anjub.net/hemeroteca/quadern/1/4.html>, Cambrils [consulta 06-03-2014], que diu així:

Tirinà, tirinà petxina
lo cul de ta padrina.
Tirinà, tirinà **petxí**
lo cul de ton padrí.

Mas de Pitarch⁵⁰
Mas de Raconet⁵¹ (*també anomenat mas de Pere*)
Mas de Tomaca⁵²
Mas del Garro⁵³

MASETS

Maset d'Arnau
Maset d'Arrufat
Maset d'Escaleta
Maset de Baltasar
Maset de Felip
Maset de Feltre⁵⁴
Maset de Guarch⁵⁵
Maset de Polla
Maset de Roda
Maset de Tomaset
Maset de la Canal
Maset del Solà⁵⁶
Maset de la Teuleria
Maset de les Mateves⁵⁷
Maset de Mariano
Maset de Marquija
Maset de Paulí
Maset de Perinxo

50. De la localitat de Pitarque, a Terol, que, segons Coromines, provindria de l'ibero-basc *petarriko*, 'pedra petita'. Abans se l'anomenava *mas Blanc* i s'afirma que hi va estar malalt el general Cabrera (Gamundi, 1994: 135). No obstant això, no hem trobat aquest topònim *mas Blanc* en la Taula, que sí que apareix com a *mas de Pitarch* en 1858.

51. Avui també se'l coneix com a *mas de Pere*. Taula 1858 i amb el nom de «Mas de Joseph Gasulla dit lo Raconet».

52. És curiós la forma *tomaca*, ja que la forma predominant a la zona és la variant *tomata*.

53. Paraula que podia procedir de *garra* i el seu equivalent en basc que és precisament *garro*. Tanmateix sembla que vinga de *garxo*, és a dir, 'el que mira tort', pel seu encreuament amb el castellà dialectal *guirrio* (Coromines, 1984: IV, 397). Taula 1558.

54. És aquell que fa feltres, que són els collerons que els animals porten quan llauren a parell per sostenir el pes del jou damunt el coll.

55. Segons l'*AlcM*, *Guarch* és una variant de *Guasch*, per rotacisme de s davant consonant oclusiva (Alcover, 1983: VI, 437). Per la seua banda, Coromines diu que aquest cognom no pot venir de *Guasch* sinó de *Guart*, nom d'un riu de Ribagorça (Coromines, 1984: IV, 698).

56. Taula 1540 i amb el nom de «Solà del Capellà».

57. Taula 12-04-1587 i amb el nom de «Lo mas de Na Mateva». *Mateva* és el femení de Mateu.

Maset de Senent
Maset del Campassero
Maset del Grogueret
Maset del Negre
Maset del Rosset
Maset del Saboner
Maset del Surdo
Maset dels Guargo⁵⁸

CASETES⁵⁹

Caseta d'Andreu
Caseta de Bertolo
Caseta de Blai
Caseta de Joan Batiste
Caseta de Soldevila
Caseta del Negre
Caseta dels Clots
Caseta i Sénia de Perinxo
Caseta i Sénia de Roda
Caseta de la Creu

CORRALS⁶⁰

Corral del Mas de Raconet

ERES

Era Caseta⁶¹
Eres Llargues⁶²
Era de Roda
Era de Soldevila⁶³
Era de Perinxo

58. Derivat de *Guarch*, abans comentat.

59. Òbviament hi ha més casetes al terme d'Herbers. Hem seleccionat les que es troben en millor estat.

60. La relació de corral·ls en el terme d'Herbers seria llarga. Cal destacar el corral del Mas de Raconet, perquè està separat del mateix mas. Els masos i els mateixos masets i casetes de vegades fan de corral.

61. Aquest topònim també se'l coneix com a *eres Casetes*, però en la Taula de l'any 1540 consta com a «La Era de la Caseta».

62. Aquest topònim també se'l coneix com a *eres Llargues*, però en la Taula de l'any 1587 consta com a «La Era Llarga».

63. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 246): «tot hom strany o privat que jugara a l'alfardo dins lo loch ço es dels portells de la **era de Sodevilla** amunt».

ESTABLIMENTS COMERCIALS

Casa Soldevila (*tenda de queviures*)

INDÚSTRIES NOVES

Destil·leria d'Aiguardent d'Herbés
Explotació pecuària comarcal GUCO
Fusteria Vives
Granges particulars

VIES DE COMUNICACIÓ

Assagador de l'Ombria d'Andreu
Assagador de la Cova Foradada (*a la font del Ginebre*)⁶⁴
Assagador de la Font d'en Cardona
Assagador de les Bassasses⁶⁵
Assagador del Basurero
Assagador del Barranc de la Teuleria⁶⁶
Assagador del Barranc de la Vall
Assagador del Bosc de la Xulita⁶⁷
Assagador del Camí a Coratxà⁶⁸
Assagador del Camí de la Pobleta⁶⁹
Assagador del Camí de Morella⁷⁰
Assagador del Maset de Roda
Assagador del riu Escalona
Assagador del Salt⁷¹
Assagador dels Barrancassos⁷²
Assagador dels Fontanals⁷³

64. Taula 1587 i amb el nom de «Camí de bestiar que comense a la cova foradada y passe al mas de Na Ponsa i fa fi al terme de Morella».

65. Augmentatiu de *bassa*. Taula 1858 i amb el nom de «basases».

66. Taula 1621 i amb el nom de «Camí del barranc de Na Riba o de la Teuleria».

67. *Xulita* està escrit amb x perquè així es fa la pronúncia, amb el so palatal africacat sord. Sembla ser un topònim bastant recent ja que en la Taula de 1587 apareix amb el nom de «Bosch de Na Ponsa».

68. Taula 1702 i amb el nom de «Camí Real y de Bestiar que comense davall lo portal de Sol de Vila y va enves la plana y acabe al terme de Castell de Cabres a la Mola Escubosa».

69. Taula 1621 i amb el nom de «Camí de bestiar dit de les Marrades que comense al peyro y va a la Pobleta».

70. Taula 1587 i amb el nom de «Camí de Morella real y de bestiar».

71. Taula 1587 i amb el nom de «Lo camy de bestiar de la costa del Salt».

72. Taula 1702 i amb el nom de «Camí de Bestiar que va la roca de Na Ortina o abeurador dels Barrancassos».

73. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 244): «Establiren los Justicia jurats e prohombres del dit loch

Assagador i camí Vell de la Mare de Déu del Sargar⁷⁴

Camí de la Granja

Camí de Torredarques⁷⁵

Camí del Mas d'Andreu

Carretera CS-V-3107

Carretera CS-V-3109

Pista de la Mare de Déu

Pista del Barranc d'en Ferreró

Pista del Mas de Petxí

Pista del Pinar de la Vall

Pista del Repetidor

Pista del Tossal

Pista dels Barrancassos

Sendera de la Mola (*a Pena-roja de Tastavins*)

LLOCS D'INTERÉS HISTORICOCULTURAL

Castell del Baró

Ermita de la Mare de Déu del Sargar

CENTRES DOCENTS

Escola⁷⁶

ERMITES

Ermita de la Mare de Déu del Sargar

Ermita de Sant Miquel

Ermiteta de la Mare de Déu del Sargar

CENTRES D'ESPLAI

Instal·lacions esportives

Casa dels pensionistes

que camí fos e sia dat als bestiaris que van al **fontanal** e va a la Solana, e aço de Tots Sants entro a Pasqua de flor».

74. També conegut com a camí derrocat, dit [derrocat] en la parla local. Taula 1540 i amb el nom de «Lo camí que ve de Santa Maria».

75. Taula 1540.

76. Actualment l'Escola és un edifici nou emplaçat a les Eres Llargues. Abans existia l'escola dels xics que estava situada en el que és avui la primera planta del Mesón La Llotja (dit així perquè abans en la planta baixa estava la llotja del poble) i l'escola de les xiques estava situada en la primera planta del que és l'hotel La Llotja i s'anomenava *la Costura*. En la planta baixa hi havia el *for* del poble, que dona nom precisament al *carrer del Forn*.

HOSTALERIA

Alberg Municipal

Apartaments de Casa del Mas d'Arnau

Casa rural Casa Catxel

Casa rural Casa Pepo

Hotel-restaurant La Llotja

PEIRONS

El Peiró⁷⁷

Peiró de la Mare de Déu del Sargar⁷⁸

Peiró de Sant Felip i Sant Jaume⁷⁹

Peiró de Sant Macari i Santa Elena⁸⁰

Peiró i Font de la Mare de Déu del Sargar

Orografia, hidrografia natural i partides

COVES⁸¹

Albenc

Cova del Garro

Cova Sabatera

Coves Foradades⁸²

77. Anomenat en la parla local *pigró*. Creu de terme. Actualment no està en el seu emplaçament habitual, però la creu es conserva en la mateixa església. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 230): «Item stabliren e ordenaren Justicia, jurats e prohoms que axi com talle lo camí del **peyro** e lo riu».

78. Està situat en l'antic camí de la Mare de Déu del Sargar, al collet de les Serralles. Taula 1587 i amb el nom d'«El Peyronet», avui dia anomenat *El Pigronet*.

79. Se l'anomena *pigró dels Masos*. Taula 1587: «y a cent passes trobaren dos fites una endret delaltra endret de la **creueta** de aon se partix la caritat y travesse lo riu y puge per lo Serradal», [...] y per endret de la **creu** que donen caritat lo dia dels **apostols**».

80. Se l'anomena *pigró de la Tossa*. Fa de partició entre els termes municipals de Mont-roig i Herbers. Taula 1587 i amb el nom de «La Creu de la Tossa». Més tard, en 1702, trobem la següent descripció: «enves ma drete dret a la **creu de la Tossa** y endret de la dita creu a unes quoranta passes de dita creu en la clapis a la qual refrescaren y passe per davall los pins on mengon lo dia de Santacreu los que van a la processó».

81. Documentades en la «Taula dels assagadors y abeuradors y amplius» trobem diferents noms de coves: *coves de Na Grana*, *cova d'En Sans*, *cova d'En Vilalta*, *cova de Sant Esteve*, *cova d'En Eroles*, *coveta d'En Bel*. Actualment, i gràcies a la constància de Juan Elias Ramos, se n'està esbrinant l'emplaçament. També en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 236) trobem una referència a una cova: «e comencen del riu amunt davall la tallada e de mollo en mollo e torne al barranch de la **Cova de l'Os**».

82. Taula 1587.

Coveta Obscura⁸³
Cova del Congost⁸⁴

ELEVACIONS DEL TERRENY

Alt de les Cendroses o Casalets⁸⁵
Camiseta
Cingle de la Roca de l'Àliga
Cingle Negre
el Tossal
els Castellets⁸⁶
la Mola d'Andreu⁸⁷
la Roca Corba⁸⁸
la Roca Mola⁸⁹
la Serreta⁹⁰
la Tossa⁹¹
la Tramuja⁹²
les Serralles⁹³
les Tallades⁹⁴
lo Serradal⁹⁵

los Salts⁹⁶
Roca del Corb
Roca del Morral
Roca del Salobre
Roca l'Hedrerà
Roca Tallada
Rocalls del Barranc d'en Ferreró
Serra de Sant Cristòfol
Tossal de Perinxo⁹⁷
Tossal de Sabater⁹⁸
Tossal del Mas de Borràs
Tossal Gros⁹⁹

DEPRESSIONS DE LA SUPERFÍCIE TERRESTRE

el Congost
la Foia de la Roqueta
la Vall
les Comes¹⁰⁰
les Foies¹⁰¹

83. En la pronúncia local s'anomena *oscura*.

84. Taula 1587.

85. Taula 1858 i amb el nom de «Casalet del Collet de la Mateva».

86. Formacions calcàries que tenen forma de castell.

87. Taula 1552 i amb el nom de «La Mola».

88. Taula 1858 i amb el nom de «La Roca Corba».

89. Taula 1587.

90. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 243 i 247): «Axi matex nengu no y gos tallar ni smoxar ni arrancar mata ni carasca del portal del fontanal axi com talle **la Serreta** entro el mallol de n'Anthoni Çabater».

91. Taula 1587 i amb el nom de «La Tosa»: «endret de la creu de **la tosa** trobaren una fita y tres pases avans de la fita feren una creu y cinc pases de alli avant dempres ne trobaren una de creu y tire dret per davall los pins a on mengien la *caritat* [fa referència a la rogativa que encara es fa actualment a la Tossa]».

92. Fa referència al caixonet mòbil que a manera d'embut fa passar el gra a la mola del molí. Coromines, en el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* diu textualment: «I en val, almenys en comarques tant del Nord (*tramúza* a Herbés, i com a nom propi d'una penya, 1961)» (Coromines, 1988: VIII, 751). Taula 1540.

93. Topònim també arrellegat per Coromines: «*Serralla* a Herbés (Morella-Matarranya): *Le sèrà(ès)* nom de tres grossos serrats d'esqueix en tres zones diferents» (Coromines, 1987: VII, 842)

94. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 236): «e comencen del riu amunt davall **la tallada**».

95. Significa 'serrat llarg' (Coromines, 1987: VII, 843). Taula 1587.

COLLS

Coll de la Salve
Coll de la Vall¹⁰²
Coll de Sanxo
Coll del Mas de Borràs
Collet de les Serralles
Collet de Sant Miquel
Collet del Mas de la Roqueta
Collet del Sabinar

COSTES

Costa de Pitarch

96. Taula 1858 i amb el nom de «Lo Salt».

97. Taula 1552 i amb el nom de «Lo Tosalas».

98. Encara que en un afegit posterior, aquest topònim apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 242). «Entenem per devesa **lo toçal dels çabaters** y ombria que esta davant lo loch de Herbes».

99. Taula 1540.

100. Taula 1587.

101. Taula 1702.

102. Taula 1553.

Costa de Santa Quitèria¹⁰³

Costa dels Serradors¹⁰⁴

Costa de l'Ullalet

Costereta de Blai

Costa Roja¹⁰⁵

la Costa dels Parrals

BOSCS

Bosc d'Arnau

Bosc de la Xulita

els Ginebrals de Roqueta

els Pins Grossos

la Roureda

Pinar de la Vall

OMBRIES

les Ombries del Barranc d'en Garcia

Ombria d'Arnau

Ombria de Bruna

Ombria de Feltrer

Ombria de la Roqueta

Ombria de Pasqual

Ombria del Mas de la Vall

Ombries del Mas d'Andreu

Ombries del Mas de Raconet

SOLANES

el Solà¹⁰⁶

el Solanet

els Solans de Borràs

Solana d'Arnau

Solana de la Vall

Solana del Saboner

Solana de Sòl de Terme

Solana del Mas de Pau

Solana del Mas de Raconet

DEVESES¹⁰⁷

Devesa de Tomaca

HORTS¹⁰⁸

Horts d'En Cardona¹⁰⁹

Horts de la Fontfreda¹¹⁰

Hort de la Marededéu¹¹¹

Horteta Nova

l'Hort del Rector¹¹²

BARRANCS

Barranc d'Arnau

Barranc d'en Ferreró¹¹³

Barranc d'en Fonts¹¹⁴

Barranc d'en Garcia¹¹⁵

Barranc d'Herbeset

Barranc de l'Algepsar¹¹⁶

Barranc de la Font del Ginebre

Barranc de la Fontanassa

107. Aquests terrenys particulars o comunals destinats a pastures antigament degueren ser més abundants. En «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927) apareixen les següents denominacions: *devesa de les vinyes* (p. 230), *la devesa* (p. 233), *la devesa o bovalar* (p.234), *la devessa de la villa* (p.234), *devesa de comú* (p. 236), *devesa de la hombria de Narbona*, *devesa de comu de la Serreta* (p.242), *devesa del forn*, *dita la garocha* (p.243). Com hem vist en la nota 81, apareix definida *la devesa*: «Entenem per devesa lo toçal dels çabaters y ombria que esta davant lo loch de Herbes».

108. A qualsevol fonteta o sènia existia un hort per cobrir les necessitats d'autosuficiència de la població. Per tant, solament hem recollit els més significatius i documentats.

109. Taula 1587 amb el nom d'«Orts den Cardona».

110. Taula 1624 amb el nom d'«Orts de Canem». En 1702 trobem la següent descripció «les parets **dels orts de canem dits de la font freda**».

111. Taula 1702 amb el nom «del ort de nostra Senora del Sargar».

112. Taula 1621 amb el nom de «lort y bancal de la rectoria».

113. Taula 1587. Segons el *Diccionari català-valencià-balear*, *ferreró* és una paraula que deriva de *ferrer*. En un document de l'any 1303 apareix el nom de *Ferreró* aplicat a un noi, fill d'un home anomenat *Ferrer* (Alcover, 1983, 5: 825).

114. Aquest topònim s'ha escrit de diverses maneres «barranc den Fons», Taula 1587, i «barranc dels Enfans», «barranc dels Enfants» en mapes segurament fets per funcionaris castellans. Encara que la paraula *enfants* és molt antiga, ja des del segle *xv* solament apareix la versió catalana *infants* (Coromines, 1984: iv, 849). Nosaltres ens inclinem per la transcripció *En Fonts* perquè *Fonts* és un llinatge conegut i conserva l'antic article de tractament personal en com passa també en *barranc d'en Ferreró* i *barranc d'en Garcia*.

115. Taula 1587 i amb el nom de «Barranch den Garsia».

116. Taula 1858 i amb el nom de «Lo clot del Algepsar».

103. Taula 1587.

104. Taula 1624.

105. Taula 1858.

106. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 243): «y també lo **Sola** del Capella que esta anant a Penaroga a ma esquerra del camí».

Barranc de la Mare de Déu
 Barranc de la Solana
 Barranc de la Teuleria
 Barranc de la Vall
 Barranquet de les Comes
 Barranc de les Coves
 Barranquet de la Voltrera
 Barranc de la Font o de les Moreres
 Barranc dels Barrancassos
 Barranc dels Fontanals
 Barranc dels Presseguers

BASSES

Bassa de l'Índio¹¹⁷
 Bassa de la Creu
 Bassa de la Mosca
 Bassa dels Casals¹¹⁸

DIPÒSITS

Dipòsit Municipal del Castell
 Dipòsit Municipal del Tossal de Sabater

FONTS

Font d'en Cardona
 Font de Bruna
 Font de Guarch
 Font del Campassero
 Font de l'Arraval o del Barranc¹¹⁹
 Font de la Fígola¹²⁰
 Font de la Mare de Déu¹²¹
 Font de la Mola¹²²
 Font de la Roqueta
 Font de la Teuleria
 Font de la Vall¹²³

117. Abeurador municipal. Taula 1858 «la Baseta que diuen del **índio**».

118. Abeurador municipal.

119. Abeurador municipal.

120. Taula 1540 i amb el nom de «la fontanella d'En Fígols».

121. Abeurador municipal. Taula 1540 i amb el nom de «Lo abeurador de la Verge Maria del Sargar».

122. Taula 1702.

123. Abeurador municipal.

Font de la Bellera
 Font de les Bassasses¹²⁴
 Font de les Lluïsses¹²⁵
 Font de Macip¹²⁶
 Font de Mariano
 Font de Perinxo
 Font de Polla
 Font de Senén
 Font de Tomaca¹²⁷
 Font del Barranc de la Teuleria¹²⁸
 Font del Cantal
 Font del Garro
 Font del Ginebre¹²⁹
 Font d'en Mas¹³⁰
 Font del Mas d'Arnau¹³¹
 Font del Mas de Borràs¹³²
 Font del Mas de la Roqueta
 Font del Mas del Garro¹³³
 Font del Maset del Surdo
 Font del Molí¹³⁴
 Font del Surdo
 Font dels Barrancassos¹³⁵
 Font dels Boverals
 Font dels Fontanals
 Fonteta de la Fontanassa

124. Abeurador municipal.

125. Abeurador municipal.

126. Taula 1858: «y tornant baix a la font que es abeurador se va veure que Mariano **Masip** sen abia entrat en lo abeurador».

127. Abeurador municipal.

128. Abeurador municipal.

129. Abeurador municipal. Taula 1587.

130. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 234): «Empero stabliren que del barranch que ve e va al terme de na Vilamura e pus es que ysque a la paret de la era d'en Segarra e que torne a la **font d'en Mas**».

131. Abeurador municipal.

132. Abeurador municipal.

133. Abeurador municipal.

134. Abeurador municipal.

135. Abeurador municipal. Taula 1858 i amb el nom de «Abeurador de la font de la Servera o dels Barrancasos».

POUS

Pou del Mas de Borràs
 Pou del Mas de Raconet
 Pou Municipal

RIUS

Rambleta¹³⁶ o Entreforc¹³⁷
 Riu Escalona¹³⁸

TOLLS

Toll de l'Escala
 El Gorg de Dalt¹³⁹
 El Gorg del Grau¹⁴⁰
 El Gorg de Baix
 Toll de Jaume
 Toll de Roda
 Toll del Puntarró o Puntarrí¹⁴¹
 Toll del Molí
 ULLALS
 l'Ullalet
 Ullals¹⁴²
 Ullals de Pitarch

PARTIDES I PARATGES

el Bassot
 el Botador¹⁴³

el Censal
 el Colomer
 el Grau¹⁴⁴
 el Guinyó¹⁴⁵
 el Molí del Baró¹⁴⁶
 el Pedregal del Campassero
 el Planàs¹⁴⁷
 el Safranar
 el Sargar¹⁴⁸
 els Barrancassos¹⁴⁹
 els Barranquets
 els Boverals¹⁵⁰
 els Campassos¹⁵¹
 els Clots¹⁵²
 els Fontanals
 els Pedregals del Mas d'Andreu
 els Plans
 els Salts
 els Savinassos¹⁵³
 els Vilarets¹⁵⁴
 la Canalassa de Borràs
 la Cecília
 la Cogulla¹⁵⁵

136. Taula 1587.

137. Encara que en els mapes oficials aparega amb el nom *Entre cort*, l'informador oral i propietari dels terrenys l'anomena *Entreforc*. Coromines, en l'*Onomasticon Cataloniae*, diu que aquesta paraula deriva del llatí *INTERFURCUM* i vol dir 'bifurcació' (Coromines, 1995: iv, 73).

138. Taula 1587 i amb el nom de «Lo Riu». Joan Coromines en l'*Onomasticon Cataloniae* diu que *Escalona* és un parònim de la paraula *escaló*. La forma femenina naixeria com un adjectiu derivat d'*escaló*. També a Tous hi ha un riuuet que s'anomena *Escalona* i altres pobles valencians anomenen *escalona* a una sèquia gran (Coromines, 1995: iv, 94).

139. Taula 1587 i amb el nom de «Lo Gorch».

140. Taula 1621 i amb el nom de «Lo Gorch del Guerau».

141. Derivat de *punta*. Recollit per Joan Coromines a Mallorca: 'punta rocosa que es fica dins mar' (Coromines, 1985: vi, 868). Efectivament, el *Puntarrí* d'Herbers és un toll amb una punta rocosa dins.

142. Taula 1624: «lo qual abeurador puge fins de sobre lo gorch hon ya tres o mes **ullals** de aygua manantial».

143. Taula 1540 i amb el nom de «Lo abeurador del Botador».

144. Conegut més amb l'article *lo: Lo Grau*. És el pas o camí per una costa amb roques. Taula 1587 i amb el nom de «Guerau»: «[...] y tot camí de Morella torna fins al **guerau** y de allí baixe al gorch».

145. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 236): «e fou mudat **al guinyo** e afronte de la primera part ab serra d'en Guillem Vilamur». En el *Diccionari català-valencià-balear* tenim la definició d'aquesta paraula com a adjectiu antic que significa 'embullós, que obra amb falsedat'. També hi està arrellegada com a llinatge. (Alcover, 1983: vi, 467).

146. Taula 1587.

147. Taula 1702.

148. Taula 1540.

149. Taula 1587.

150. Taula 1540 i amb el nom de «Lo camí del Boveral».

151. Taula 1540 i amb el nom d'«El Campàs».

152. Taula 1552.

153. Taula 1587 i amb el nom de «lo comú dit Los Savinals». En 1702, amb el nom de «Savinars». En 1858, amb el nom de «Savinassos».

154. Taula 1540.

155. Encara que no està situada dins del terme d'Herbers, és un punt de referència molt important i encreuament dels termes de Mont-roig, Torredarques, Pena-roja i Herbers. Ve del llatí *CUCULLA*, i fa referència a la caputxa del frare.

la Coscollada
la Costa Roja
la Creu¹⁵⁶
la Fontfreda¹⁵⁷
la Garrotxa¹⁵⁸
la Moterada
la Planissa
la Savina¹⁵⁹
la Sort/les Sorts/ la Sorteta¹⁶⁰
la Teuleria¹⁶¹
la Voltrera¹⁶²
l'Heretat
l'Horteta Nova
les Basses¹⁶³
les Belleseres¹⁶⁴
les Canaletes
les Canals¹⁶⁵
les Costes de Bernat
les Feixes
les Lluïsses¹⁶⁶

les Marrades¹⁶⁷
les Mateves¹⁶⁸
les Paredades
les Solsides
les Tancades¹⁶⁹
les Teravines
Pla de la Mosca
Racó de Marquija

BIBLIOGRAFIA

- AHMH (Arxiu Històric Municipal d'Herbers).
- ALCOVER, Antoni - MOLL, Francesc de Borja (1980s): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Ed. Moll, Palma de Mallorca.
- COLÓN, Germà (2011): *Lexicografia, lèxic i crítica textual*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- COROMINES, J. (1965 i 1970): *Estudis de toponímia catalana*, 2 vols., Barcino, Barcelona.
- (1984): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana (DECAT)*, 9 vols., Ed. Curial / La Caixa, Barcelona.
- (1988): *Onomasticon Cataloniae*, Ed. Curial, Barcelona.
- DDAA (2001): *Memòries d'Herbés*, Gràfiques Llovet, Tarragona.
- DDAA (1992): «Herbers», monogràfic, *AU! Revista comarcal dels Ports*, Morella.
- DDAA (1995): *La comarca dels Ports*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- GAMUNDÍ CARCELLER, Serafín (1994): *La comarca dels Ports*, Gràfiques Vimar, Picanya.
- GARCÍA EDO, Vicent. (2002): «La carta de poblament de 1233 i el fur general de Morella», *Papers dels Ports de Morella*, Morella, pp. 92-94.
- (1989): «Nuevas aportaciones documentales sobre don Blasco de Alagón», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, tom LXVI, Castelló, pp. 297-298.
- GARGALLO, Josep M. (2002): *Pàgina d'Herbers i Barcelona*, disponible en <http://perso.wanadoo.es/e/sacariesherbers/carrers/casesdherbers.htm> [Consulta 22-12-2013]
- GRAU I MONSERRAT, Manuel (1986): *Herbés*, Diputació de Castelló, Castelló de la Plana.
- ORTONADA PEDROLA, N. (2003): *Tornades del cançonier*, disponible en <http://www.anjub.net/hemeroteca/quadern/1/4.html>, Cambrils [Consulta 28-12-2003].

156. Taula 1702.: «y puge a **la creu** de Sta Quiteria y entorn de la creu te nou passes de ampriu per a estar la gent quan se dihuen los Evangelis».

157. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 238): «Establiren e ordenaren Justicia jurats e prohoms del loch d'Erbes Jusans que l'aygua de l'ort de la **Font Freda** que passas costera fins a l'ort d'en Meseguer».

158. Topònim que ja apareix en els «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 243): «la devesa del forn dita **la garocha**».

159. Taula 1858.

160. Taula 1587.

161. Taula 1552.

162. Taula 1587 i amb el nom de «Les Boltreres». Referent a aquest topònim, Joan Coromines diu textualment: «*Voltera* 'marrada' [...] i, en el sentit de 'tombarella Matarranya; aquí és allò, i també genèric de les gorgues dels riuets (pròpiament deu ser 'meandres): *La Boltera de Manero*, prop de l'altre meandre gros, anomenat *Lo Gorg*, vora el riu d'Herbés (Coromines, 1984: ix, 368). Curiosament, en la «Taula dels assagadors y abeuradors y amplius» sempre apareix escrit amb *r*, **Boltreres**. Per una altra banda, *Voltrera* és un topònim conegut i significa 'lloc de voltors'.

163. Taula 1702 i amb el nom de «Les Bassetes».

164. Taula 1587 i amb el nom de «La partida de la Bellera». Prové d'*abellera*, nom de planta o lloc de moltes abelles.

165. Taula 1858.

166. Taula 1858. Segons l'*AlcM* (Alcover, 1983, VII, 76), *Lluïssa* és una 'llosa, pedra plana i llisa'.

167. Taula 1540.

168. Taula 1858.

169. Taula 1858.

- PEREZ DE LABORDA, F. (2012): *Diccionario del euskera residual y castellano en desuso de Valdizarbe y Valdemañeru*: <<http://www.euskeraenvaldizarbe.blogspot.com.es/2012/03/diccionario-del-euskera-residual-de.html>> [Consulta 13-03-2014]
- QUEROL, Ernest (1989): «Noms de les edificacions aïllades del terme de Morella», dins *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, xxxv, pp. 46-61.
- SEGURA Y BARREDA, José (1981): *Morella y sus aldeas*, 3 vols., A.M.Y.C, Barcelona.
- SERRET, Rafael (2004): *Herbers. Toponímia dels pobles valencians*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València.
- SOLÉ, E. (2002): «Els noms col·lectius catalans», disponible en http://www.tdx.cbuc.es/TESIS_UPF/AVAILABLE/TDX-1212102-5114/tess1de2.pdf [Consulta 30-12-2003].
- VALLS I TABERNER, Ferran (1927): «Els establiments d'Herbés de 1326», *Revista Jurídica de Catalunya*, vol. xxxiii, Barcelona.
- VENY, Joan (1989): «CATXEL 'cardium edule', un nou mossarabisme del català», dins G. Holtus, G. Lüdi i M. Metzeltin (eds.), *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge a Germà Colón*, Tübingen, pp. 463-475.